

Historikové by měli být aktivnější

S Vojtěchem Mastným o ruských archivech, špionáži a konci studené války

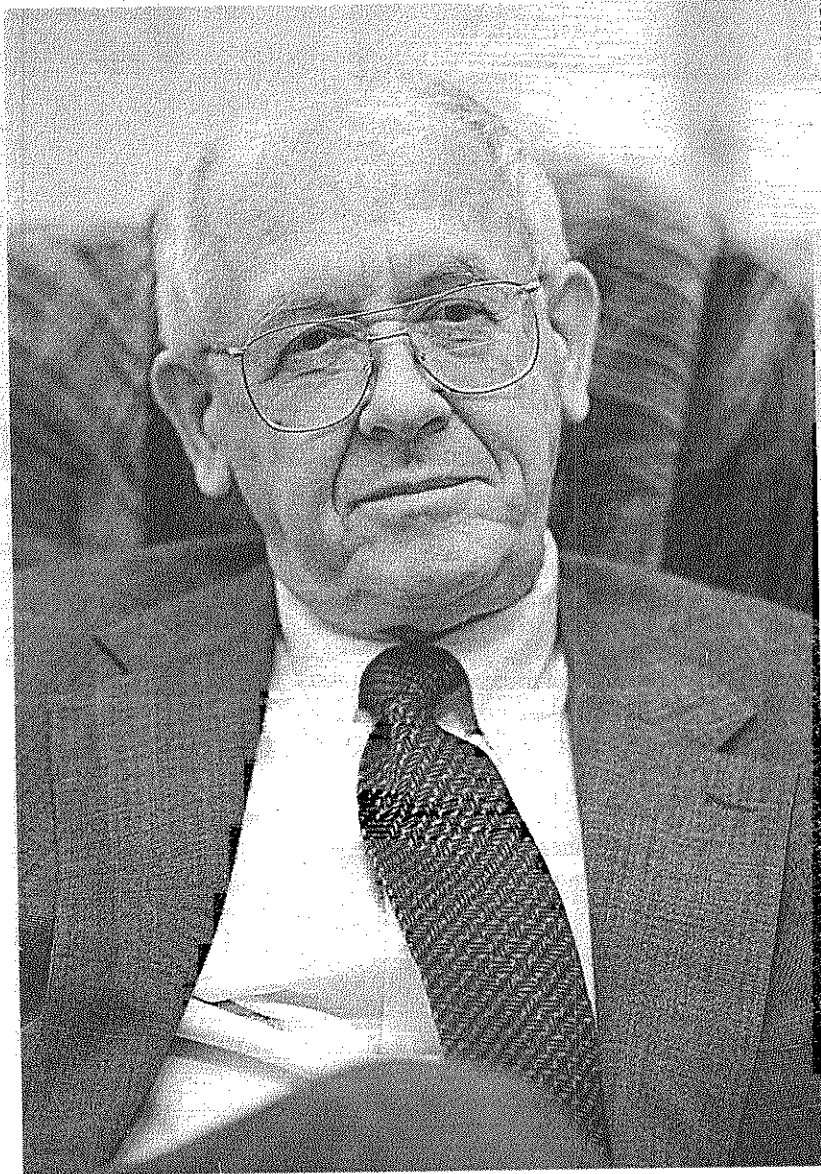

FOTO LUDVÍK HRADÍČEK

VOJTĚCH MASTNÝ se narodil v roce 1936 v Praze. V roce 1961 využil první příležitost opustit komunistické Československo a při turistickém zájezdu emigroval do USA. Vystudoval moderní evropské dějiny na Kolumbijské univerzitě v New Yorku, kde také v roce 1968 zahájil svou třicetiletou profesorskou dráhu v oboru historie a mezinárodních vztahů. Přednášel na řadě předních světových univerzit, nyní vede jako výzkumný pracovník Woodrow Wilson International Center for Scholars a National Security Archive (Archiv národní bezpečnosti) ve Washingtonu mezinárodní projekt o dějinách NATO a Varšavského paktu. Tohoto tématu se týká i jedna z jeho posledních historických prací, nazvaná „Studená válka a sovětský pocit nejistoty 1947–53. Stalinova léta“, která vyšla v českém překladu letos na jaře.

V souvislosti s nedávnými rozhovory mezi Ruskem a NATO se hovoří o definitivním konci studené války. Vy jste autorem historické knihy, která mapuje počátky této války a vychází z odtajněných sovětských materiálů. Jak jste se k nim dostal?

Ty materiály byly zpřístupněny po zániku SSSR v roce 1992, kdy se do jisté míry otevřely ruské archivy. Neproběhlo to systematicky, spíš chaoticky, což bylo pro historiky velice výhodné. Neexistovaly zákony, nebyla pravidla, a když měl člověk štěstí, dostal se k opravdu pozoruhodným dokladům. Byl jsem od počátku u toho.

Jak se vám to podařilo?

Pobýval jsem v Moskvě na stipendiu v rámci dohody mezi americkou asociací škol mezinárodních vztahů a ruskou diplomatickou akademií. Právě její podpora mi umožnila vstup do archivů sovětského ministerstva zahraničí, které jsou dnes daleko méně přístupné než tehdy.

Musel jste si archiváře nějak předcházet, třeba penězi?

Ne. Ty peníze bych ani neměl, ale především to není příliš produktivní. Ti, kteří upláceli, získali dokumenty, jejichž obsah vypadal senzačně, ale z vědeckého hlediska nebyl až tak cenný. Většinou tak postupovali žurnalisté. Produktivnější je spolupracovat s místními historiky a archiváři při přípravě konferencí a publikací. Získávají možnost dostat se na významné konference v cizině a sami si pro své práce vyhledávají patřičné dokumenty. Všechno to proběhne v rámci mezinárodních dohod, takže by neměli mít pocit, že se cizinci za peníze nebo nějakým podfukem dostávají k jejich národním pokladům. Takový postup má dobré výsledky, zvláště u mladších historiků.

Nikdy si nemohl být jistý

Měl jste představu o tom, co chcete v sovětských archivech najít? Především jsem hledal materiály, které by dokumentovaly to, o čem jsme na Západě mohli jen spekulovat. Zajímalo mě, zda byla Stalinova politika v době studené války plánovaná, nebo spíš improvizovaná. To byla hlavní otázka, z níž vyplývala celá řada dalších. Takhle obecně jsem se ovšem archivářů ptát nemohl, to by mi řekli, že k tomu nic nemají. Požádat musíte o něco konkrétního.

Je rozšířena představa Stalina jako krajně sebejistého, brutálního a cílevědomého politika, který jde energicky za svým. Vaše kniha ji trochu poopravuje.

Stoprocentně platí, že byl brutální. O jeho sebejistotě a cílevědomosti lze diskutovat. Stalin si nikdy nemohl být dost jistý – vzhledem k povaze sovětského systému, jenž odrážel jeho vlastní povahu – že jeho moc je zcela zabezpečena. Neustále se snažil posílit svou vlastní i sovětskou bezpečnost. Vedly ho k tomu politické důvody, ale možná i paranoia, to je otázka pro psychology. Stalinova snaha dosáhnout absolutní bezpečnosti, která je prakticky nedosažitelná, ohrožovala jiné státy a musela narazit. Ani cílevědomá jeho politika moc nebyla. I když se honosila svou vědeckostí a zdůrazňovala plánování, mohla sledovat zvolený směr jen zhruba, neboť Stalin nemohl vést v patrnosti všechny faktory a souvislosti. Většinou si nechával otevřené dveře pro případ, že by se situace vyvinula jinak, než si přál. Jeho přístup k věci by se dal nejpřílehavěji nazvat oscilací mezi maximálními a minimálními cíli. Svého hlavního cíle, tedy zabezpečení Sovětského svazu a své osobní moci v něm, nedosáhl, protože se dostal do konfliktu s nejsilnější velmocí na světě. Zemřel ve chvíli, kdy tenhle konflikt vrcholil.

Sovětská zpravodajská síť v západních institucích byla podle vašich zjištění v éře studené války neobyčejně hustá a výkonná. Byly Spojené státy svými

zpravodajci srovnatelně informované?

Rozhodně ne. Zvláště v počátečním období to byl naprostý nepoměr. Už za války se Sověti snažili proniknout k tajemstvím svých západních spojenců. Tehdy i později zaujímala významné pozice v západních institucích řada lidí, kteří byli ochotni už jen z ideologických důvodů se Sověty spolupracovat. Studujeme-li představy západních odborníků z 50. let o sovětské vojenské síle, zjistíme, že šlo jen o dohady, a to velice přehnané. V 70. a 80. letech byla situace jiná, ale za Stalina měli Sověti k tajemstvím Západu mnohem lepší přístup.

Ideologie Sovětům pomáhala získávat informace o demokratických zemích, ale na druhou stranu zřejmě dost zkruslovala pohled na realitu.

Něco jiného je získávat informace pomocí špionáže a něco jiného je tyto informace vyhodnocovat. V Sovětském svazu byly takové informace hodně zkruslovány, aby se vešly do ideologických schémat. V duchu marxistické analýzy se například přeháněly třídni konflikty a také konflikty mezi kapitalistickými státy. Ideologicky nepřipustná byla představa, že by se západoevropské státy v zájmu společné obrany před ohrožením ze strany Sovětského svazu dobrovolně podřídily americkému vedení. Lze říci, že Sovětský svaz až do konce své existence nedokázal pochopit motivy evropské integrace. Něco takového se zdálo nemožné, neboť podle ideologie se kapitalistické státy z konkurenčních důvodů prostě nemohou dohodnout.

Další problém představuje množství informací a způsob jejich zpracování.

V padesátých letech proudila do Ruska záplava špionážních informací. Musely se nějak vybírat ty, které budou postoupeny vyšším místům. Je otázka, jak byly filtrovány, co se nakonec dostalo na Stalinův stůl a jestli to Stalin všechno četl. V sovětském systému byli podřízeni vedeni k tomu, aby výš hlásili to, co chtěli nadřízení slyšet. I proto tam nemohla být přehava ve špionáži úspěšněji využita.

Dá se něco takového doložit archivním materiálem?

Sovětské tajné služby zpracovávaly bulletiny, které se posílaly i do spřátelených zemí. V pražských archivech jsou například bulletiny, které od Sovětů dostával Gottwald. V některých případech lze srovnat hlášení s realitou. Sovětská tajná služba například referovala o schůzi tajné rady NATO. Historik si může vyhledat zápis z oné

schůze a porovnáním zjistit, co sovětská tajná služba zdůraznila a co zamířela, co přehnal a co zkruslila. Něco takového se podaří jen výjimečně, je to však velice ilustrativní.

Ta válka nemusí být studená

Od ustálených představ se v archivním obraze neliší jen Stalin, ale také jeho dědicové. Beria se nezdá být původcem všeho zla a Nikita Chruščov až takovým dobrákem.

S Chruščovem je to jasnější. V triapadesátém roce to byl jiný člověk, než jak se prezentoval později. V podstatě byl Stalinovou stvůrou. Ačkoli o tom moc nevíme, zdá se, že byl Stalinovi daleko víc zavázán než ostatní v politbyru. A také byl kompromitován dale-

ko více, než byl ochoten později připustit. Pak se zřejmě změnil, a v mnohém k lepšímu. Případ Beria je komplikovanější. Na rozdíl od Chruščova nedostal šanci se změnit a známe ho jen ze Stalinovy éry, protože byl koncem triapadesátého roku popraven. Prameny jsou navíc neúplné, řada z nich byla záměrně zničena. Zdá se, že Beria měl určité koncepce, jež se lišily od koncepcí dalších členů sovětského vedení. Týká se to zvláště německé otázky. Moc mu nezáleželo na tom, zda Německo bude komunistické, nebo neutrální, spíš se zamýšlel, jestli by se nedalo něco vyhandlovat za jistou ústupnost ve věci NDR. O tom, že sledoval jinou politiku, však nemáme žádné důkazy, pouze náznaky. V mnoha ohledech se nechoval jako obratný politik, ale jako diletant, byl to policista, navíc nejzkompromitovanější ze všech. Není jisté, zda by byl brán vážně, kdyby se pokusil o spojení se Západem. V tom se podobá Himmlerovi, který si koncem války myslel, že může být prostředníkem mezi Spojenci a Hitlerem.

Studená válka procházela různými peripetemi. Po vyhocení v posledních letech Stalinovy vlády docházelo k jejímu zmírňování, chvílemi se zdálo, jako by ani nebyla, pak zas přituhlo. Myslíte, že opravdu skončila?

Jsem přesvědčen, že ano. Problémy jistě existují, například terorismus, vidím však spíš odlišnosti než podobnosti. Charakter studené války určoval konflikt mezi dvěma supervelmocemi. Dnes tu druhou supervelmoc nemáme. Jde o aspekt náboženský. Navíc to je náboženství zahleděné do minulosti, zatímco marxismus se díval do budoucnosti. Jeho analýzy byly svým způsobem racionální, islámský fundamentalismus vychází z iracionality.

Z historických pramenů se dozvídáme, jaké pozadí měly děje minulosti. Lze ze studia studené války odvodit i nějaké obecné poučení pro budoucnost?

Důležitější je vyhnout se špatným poučením. Stává se, že generálové připravují své armády na válku, jakou sami zažili, i když vývoj už směřuje ke zcela jiné podobě války. To se může stát i v tomhle případě. Studená válka například zůstala studená, zdaleka však není jisté, že takhle dopadne i nynější konflikty. V případě boje proti mezinárodnímu terorismu jde o normální válku. I když zjišťujeme, že síla Sovětského svazu byla v době studené války přeceňována, bylo by špatným poučením usoudit, že ohrožení je přeháněno vždycky. Mezinárodní terorismus se ukázal nebezpečnější, než jsme si mysleli.

V Rusku se bolševičtí radikálové chopili moci v naprosto mimořádné situaci. Radikální myšlenky se ovšem po světě stále šíří a mají četné vyznavače. Nemáte strach z ekologických radikálů, antiglobalizačních hnutí apod.?

Z radikalizace zelených rozhodně nemám strach a sympatizuji s jejich cíli, i když ne vždy s prostředky, jaké si k boji za ně volí. V Německu například vidíme, že vývoj zelených nesměruje k větší radikalizaci, ale spíš opačným směrem. Někdejší vůdce zelených radikálů se tam stal ministrem zahraničí. Síla antiglobalizačního hnutí zpočátku překvapila; hnutí bralo energii možná z toho, že donekdávna chyběla nějaká velká věc, pro kterou by se lidé, zvláště mladí, mohli angažovat. Teroristické útoky ovšem globalizační problematiku zastínily a pobouření zasáhlo nejširší vrstvy obyvatel, nejen mládež. V Evropě možná podceňujete váhu veřejného mínění v Americe.

Můžete už jako historik reflektovat, jak se Češi osvědčili jako spojenci Aliance?

Například speciální jednotky mají dobrou pověst. Jinou otázkou je, zda NATO může pokládat členství České republiky, ale i dalších dvou států, za úspěch. V politickém smyslu

zřejmě ano, co se týče kvality armád, tak moc ne. A chybí tu rovněž jednoznačná podpora veřejného mínění.

Do Lyonu za deset dní

Váš prastrýc Vojtěch Mastný patřil mezi válkami k nejvýznamnějším československým diplomatům a jako vyslanec v Německu zblízka sledoval události směřující k Mnichovské dohodě. Stihl jste ho poznat?

Byl jsem ještě chlapec, ale tu vzpomínku mám.

Jak hodnotil konec první republiky?

Často se k tomu vracel. Kládl si otázku, zda mohl takový vývoj předvídat. Po válce byl za své působení hodně kritizován. Hájil se, že postupoval naprosto korektně a předával pražské vládě reálné hodnocení situace. Hned v květnu 1945 byl zatčen, žádnou vinu mu však neprokázali a trestní stíhání bylo zastaveno.

Setkal jste se v padesátých letech s nějakou perzekucí?

Vadilo už moje jméno. Nemohl jsem se dostat na žádnou vyšší školu, pracoval jsem v továrnách i v zemědělství, ale nakonec se mi podařilo veřejně vystudovat archivářství.

V pětadvaceti jste emigroval do USA a vystudoval jste tam moderní evropské dějiny. Odpovídalo jejich americké pojetí obrazu, který jste si odnesl z domova?

Záleží na tom, co srovnáváme. Ten pohled byl rozdílný a mohl jsem se z něho hodně naučit. Moje zkušenost byla především emocionální, ale k informacím se tu člověk dostával těžko. Něco se mohl dozvědět snad jen ze zahraničního rozhlasu. Američtí specialisté na východní Evropu, ať už z akademických, či jiných institucí, měli všechny prostředky ke studiu situace a také disponovali velice inteligentními koncepcemi výzkumu, takže jsem se od nich mohl hodně naučit. Já se ovšem nespecializoval na východní Evropu, ale hlavně na západoevropské dějiny.

Dnes se hodně diskutuje o prezidentu Benešovi, zvláště v souvislosti s jeho dekrety. Jak se jevil v dobách vašich studií americkým historikům?

Beneš se zabývala hlavně česká emigrace, s kterou jsem se moc nestýkal. Pro americké specialisty byl prostě jednou z politických postav střední a východní Evropy. Od počátku bylo kritizováno jeho přílišné sblížení se Sovětským svazem během druhé světové války. Některé skupiny mu vyčítaly také odsun Němců, nešlo však o žádnou zásadní kontroverzi.

Má podle vás česká historiografie nějaký dluh k výzkumu současných dějin?

Dluh ani ne, spíš by mohla víc využívat příležitosti. To se týká i mladších historiků, kteří nejsou tolik svázáni emocemi a případně studovali nějaký čas na univerzitách v zahraničí. Uvítal bych, kdyby byli aktivnější na mezinárodním fóru.

Sledujete ve svém oboru také českou historiografii?

Do jisté míry, hlavně v souvislosti s mezinárodním projektem, na kterém pracuji: srovnávací historie NATO a Varšavského paktu. Co se týče dějin studené války, je zde výzkum mnohem skromnější než například v Polsku nebo v Maďarsku, kde historici k tématu přistupují mnohem aktivněji. Přitom tu existují cenné prameny. Podařilo se nám konečně proniknout do zdejších vojenských archivů. Senzací celého projektu se stala publikace zatím jediného válečného plánu Varšavské smlouvy, který se nám podařilo v zemích bývalého sovětského bloku objevit. Pochází z roku 1964. Předpokládal, že se vojska Varšavského paktu dostanou desátého dne do střední Francie, konkrétně do Lyonu, poté, co jim cestu vyčistí několik desítek jaderných bomb.

VIKTOR ŠLAJCHRT